

ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ

Υπό του κ. ΛΑΖΑΡΟΥ Θ. ΧΟΥΜΑΝΙΔΗ

1. Ἡ μαρξιστική διαλεκτική

1. Ἡ συμβολή τοῦ Marx εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, ἔχει χαρακτηριστικῶς μεθοδολογικόν, δι' ὃ καὶ ἡ μαρξιστικὴ μέθοδος θὰ τυγχάνῃ πάντοτε τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν οἰκονομολόγων.

Ἡ μέθοδος τοῦ Karl Marx εἶναι διάφορος τῆς μεθόδου τῶν ἰδρυτῶν τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης, τῶν φυσιοκρατῶν, ὡς καὶ τῶν σμιθειανῶν, οἵτινες στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἀπαγωγῆς καὶ τῆς ἀφηρημένης στατικής θεωρήσεως τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων (1). Ὁ Marx, ἐπίσης, μολονότι δέχεται τὴν ἐπίδρασιν τῆς πρώτης ομάδος τῶν ὀπαδῶν τῆς περιγραφικῆς ἱστορικῆς Σχολῆς (Roescher, Hildebrand, Knies), υἱοθετεῖ διάφορον μέθοδον, βάσει δὲ τῶν παρατηρήσεων τοῦ ἐπὶ τοῦ ἔργου τῶν Galiani, Say καὶ Senior κ.ἄ., πρωτεργατῶν τῆς νεωτέρας θεωρίας τῆς ὑποκειμενικῆς ἀξίας (2), ἐξακοντίζει τὴν θεωρητικὴν καὶ μεθοδολογικὴν του ἀντίθεσιν καὶ εἰς τὰς μετ' αὐτὸν ἀκολουθησάσας νεωτέρας Σχολάς.

Ὁ Marx συνδυάζει τὴν ὄντολογικὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν τοῦ οἰκονομικοῦ φαινομένου μετὰ τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα, τὴν θεωρίαν μετὰ τὴν ἱστορίαν, ἥτις μετὰ τὸ ἐξελικτικὸν σχῆμα σκέψεώς του διέπει τὸ ἔργον του (3).

Ὁ Marx συνδυάζων τὴν ἀτομικὴν οἰκονομικὴν πράξιν μετὰ τὴν κοινωνικὴν οἰκονομικὴν τάξιν μελετᾷ τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα ἐντὸς τῆς πραγματικότητος τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων καὶ ἀπορρίπτει ὡς ἐσφαλμένην τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὀρθὴ μεθοδολογία εἶναι ἡ ἐρευνῶσα τοὺς νόμους, οἵτινες κυβερνοῦν τὰς σχέσεις μεταξὺ ἀτόμου καὶ πλοῦτου. Κατὰ τὸν Marx ὁ ἀνθρώπος εἶναι

1) I. Choumanidis: The Methods and the Developments of Economic Doctrines εἰς Studi in Onore di Amintore Fanfani, σελ. 38 κ. ἑπ. Περί μεθόδων γενικῶς εἰς τὴν μελέτην τοῦ Κ. Μπανταλούκα: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Μεθοδολογίαν τῆς Οἰκονομικῆς Ἑρεύνης (Ἐκδόσεις Γραφείου Οἰκονομικῶν Ἑρευνῶν, Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς, Πειραιεύς, 1963).

2) Λ. Χουμανίδη: Ἡ ὑποκειμενικὴ περὶ ἀξίας θεωρία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Φυσιοκρατῶν μέχρι σήμερον (διατριβὴ ἐπὶ διδακτορικῶν), Ἀθήναι, 1952, σελ. 17.

3) Εἰς τὸν Πρόλογον τῆς «Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» ὡς καὶ εἰς τοὺς Πρόλογους τῆς πρώτης καὶ δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ «Κεφαλαίου», ὁ Marx ἀναφέρεται, εἴτε ἴδιος, εἴτε διὰ τῶν ἐπὶ τοῦ ἔργου του κρίσεων, εἰς τὴν μεθόδον του.

κοινωνικὸν ὄν τὸ ὁποῖον ζῆ καὶ ἀναπτύσσεται ἐντὸς τῆς κοινωνικῆς ὀργανώ-
σεως, ἣτις ὑπόκειται εἰς διαρκῆ-ἐξέλιξιν, ἐντὸς τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς, ταύ-
την δὲ ἐρμηνεύει διὰ τῆς βασικῆς του μεθόδου, τῆς ἱστορικοῦλιστικῆς.

Εἰς τὸν Πρόλογον τῆς «Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» (1) ὁ Marx
μᾶς ἐκθέτει συνοπτικῶς τὴν ὑλιστικὴν του ἀντίληψιν ἐπὶ τῆς Ἱστορίας, ἣτις
εἶναι ἀντίστροφος τῆς ἐγελειανῆς διαλεκτικῆς διότι ὑποτάσσει τὴν ἰδέαν εἰς
τὴν ὕλην (2).

Διὰ τῆς ἱστορικοῦλιστικῆς διαλεκτικῆς του ὁ Marx συλλαμβάνει τὴν δια-
δικασίαν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ἣτις ἀναγκαστικῶς καταλήγει μέσῳ τῶν συγ-
κρούσεων τῶν διαφόρων ἐκάστοτε τάξεων, ἐκμεταλλευτῶν καὶ ἐκμεταλλουμέ-
νων εἰς μίαν τελικὴν ἔκβασιν, ἀποτελοῦσαν τὴν ἀρχὴν τῆς πραγματικῆς, κατ'
αὐτόν, ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου, τὸν κομμουνισμόν. Οὕτω στηριζόμενος ἐπὶ
νατουραλιστικῶν θεωρήσεων, ὁ Marx διατυπώνει τὸν θεμελιώδη ἱστορικὸν
νόμον του καθ' ὃν αἱ ἀνθρώπιναι σχέσεις ὑπὸ καθεστῶς ἰδιοκτησίας ἐκδηλοῦν-
ται βασικῶς διὰ τῆς πάλης τῶν τάξεων (3).

Ὁ θεμελιώδης οὗτος ἱστορικοῦλιστικὸς νόμος ἐκδηλοῦται διὰ τῆς ἀν-
θρωπίνης προσπάθειάς, ἣτις συμβάλλει εἰς τὴν ἱστορικὴν πορείαν καὶ θάτ-
τον ἢ βράδυνον τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον προδιαγράφει, εἶναι ἡ καταστροφὴ
τῆς ἀρχούσης τάξεως καὶ ἡ ἀνοδος τῆς καταπιεζομένης τάξεως.

Ὁ Marx συνεπῶς θεωρεῖ ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ περιβάλλον-
τός του καὶ δὲν εἶναι παθητικὸς αὐτοῦ παράγων, ὡς διάφοροι ὑλισταὶ ὑπε-
στήριξαν, «καὶ εἰς τοῦτο ἀκριβῶς», ἰσχυρίζεται ὁ «Marx, διαφέρει ὁ ὑλισμὸς
μου ἀπὸ ἐκείνων τῶν χυδαίων ὑλιστῶν» (4). Τὴν κοινωνιολογικὴν ταύτην

1) K. Marx: Zur Kritik der Politischen Oekonomie. γαλλικὴ μετάφρ. Contri-
bution à la Critique d'Économie Politique, Paris 1928, Πρόλογος, σελ. 4 - 5.

2) «Ἡ διαλεκτικὴ μου μέθοδος», γράφει ὁ Marx εἰς τὸν Πρόλογον τοῦ ἐτέρου μεγάλου
ἔργου του, τοῦ «Κεφαλαίου», «δὲν διαφέρει μόνον βασικῶς ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Hegel ἀλλὰ εἶναι
ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετόν της. Κατὰ τὸν Hegel ἡ ἐν τῇ σκέψει ἐξέλιξις ἐγίνε αὐτόνομος ὑπὸ
τὸ ὄνομα Λογικῆ, ἣτις δημιουργεῖ καὶ γεννᾷ τὴν πραγματικότητα. Κατ' ἐμέ, ἀντιθέτως, ἡ
ἰδέα δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμῆ ἢ ὕλη μετατοπισμένη καὶ μετασχηματισμένη ἐντὸς τοῦ ἀνθρώ-
πινου νοῦς» (K. Marx: Das Kapital, 1867, ἀγγλ. μετ. E. Untermann: Capital, a Cri-
tique of Political Economy, New York, 1906, Πρόλογος, Β' Ἐκδόσεως, σελ. 25).

3) Ὁ συνιδρυτῆς τοῦ «ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ» F. Engels χαρακτηριστι-
κῶς λέγει: «Ὁ Marx ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἀνεκάλυψε τὸν μέγαν νόμον, ὅστις κι-
νεῖ τὴν Ἱστορίαν, τὸν νόμον συμφῶνως πρὸς τὸν ὁποῖον ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ ἀγῶνες, οἵτινες
παρουσιάζονται ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ πεδίου εἴτε
ἄλλου τινὸς ἰδεολογικοῦ πεδίου εἶναι ὀλίγον-πολύ ἡ καθαρὰ ἔκφρασις τῆς πάλης τῶν
τάξεων...» (F. Engels: Πρόλογος εἰς τὸν K. Marx: The Eighteenth Brumaire of
Louis Bonaparte, ἐκδ. Marx-Engels-Lenin Institute, Moscow 1943, τόμ. II, σελ. 319).

4) Τὸν ὄρον «χυδαῖον ὑλισμόν» χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ συνιδρυτῆς τοῦ «ἐπιστημονικοῦ
σοσιαλισμοῦ» F. Engels. Περὶ τούτου ἴδε εἰς F. Engels: Ludwig Feuerbach und der
Ausgang der Klassischen Deutschen Philosophie, 1888, γαλ. μετ. L. Feuerbach et
la Fin de la Philosophie Classique Allemande, Ed. Soc. Int. Paris. 1945. Εἰς τὸ αὐτὸ
ἔργον ἰδὲ καὶ τὰς «Θέσεις» τοῦ Marx δι' ὧν οὗτος κεκαλυμμένως ἀναγνωρίζει τὴν σημασίαν
τῆς ἐπιδράσεως τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως.

θεώρησιν ὁ Marx ἔκχει εἰς τὸ οἰκονομολογικόν του ἔργον διὰ νὰ ἀναπτύξη τὰς ἀπόψεις του ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ, ὅστις εἶναι τὸ ἀνώτατον στάδιον ἀναπτύξεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πρὸς μεταβολὴν τοῦ διαλεκτικῶς, διὰ τῆς πάλης τῶν τάξεων, ἐξελισσομένου καθεστῶτος τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας εἰς τὸ ἀταξικόν καὶ ἀνευ κοινωνικῶν ἀγῶνων κομμουνιστικόν.

Κατὰ τὸν Marx ἡ ἱστορικουλιστικὴ διαλεκτικὴ εἶναι ἡ μέθοδος προσδιορισμοῦ τοῦ πραγματικοῦ ἐν τῇ συνεχῇ καὶ ἀδιαλείπτῳ αὐτοῦ μεταβολῇ ἀπὸ κατωτέρας μορφᾶς εἰς ἀνωτέρας τοιαύτας. Οὕτω κατὰ τὸν τρόπον τοῦ διαλεκτικῶς σκέπτεσθαι ἐξετάζεται τὸ ὑπὸ μελέτην ἀντικείμενον ἀπὸ τοῦ πρίσματος τῶν σχέσεών του, τῶν ἀντιφάσεών του, τῆς κινήσεώς του. Δι' ὃ καὶ ἡ μελέτη ἑνὸς κοινωνικοῦ φαινομένου εἶναι ἡ διαλεκτικὴ του ἀντινομία καὶ ἡ βάσει τῆς πείρας σύλληψις καὶ τοποθέτησις του ἐντὸς τοῦ γενικοῦ πλαισίου τῆς γνώσεως, ἥτις μέσῳ τοῦ χρόνου καθίσταται ἀκριβεστέρα καὶ σαφεστέρα.

Διὰ τῆς ἱστορικουλιστικῆς διαλεκτικῆς, ἰσχυρίζεται ὁ Marx, δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἀνατομίαν τοῦ συγχρόνου οἰκονομικοῦ συστήματος καὶ νὰ ἀνακαλύψωμεν «... τοὺς νόμους οἵτινες κινοῦν τὴν σύγχρονον κοινωνίαν» (!).

2. Οἱ τρεῖς νόμοι τῆς διαλεκτικῆς καὶ ἡ ἀνατομία τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ

Χρησιμοποιῶν ὁ Marx τοὺς τρεῖς θεμελιώδεις νόμους τῆς διαλεκτικῆς⁽²⁾ (dialmat) προβαίνει εἰς ἀνατομίαν τοῦ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος τοῦ καπιταλισμοῦ.

Κατὰ τὸν Marx ἑκάστη ἐνότης ἀποτελεῖ καὶ ἕνωσιν ἀντιτιθεμένων στοιχείων, ἡ ταυτότης δὲ αὕτη τῶν ἀντιθέτων στοιχείων συνιστᾷ καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν ἥτις ὀφείλεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀντίθεσιν τῆς ἐνότητος. Οὕτω γνωρίζοντες τὴν ἀντίθεσιν ταύτην κατανοοῦμεν καὶ τὴν νέαν μορφήν ἐνότητος τῶν ἀντιθέτων εἰς ἣν ἡ προηγουμένη μεταβάλλεται. Ἡ ἐνότης αὕτη εἶναι προσωρινὴ καὶ σχετικὴ, ἐνῶ ἡ μεταξύ τῶν ἀντιτιθεμένων ἐντὸς τῆς ἐνότητος στοιχείων πάλη εἶναι ἀπόλυτος.

Βάσει τοῦ νόμου τούτου τῆς ἐνότητος τῶν ἀντιθέτων, ὁ Marx ἐξηγεῖ τὸ σχετικόν τῆς ἐνότητος καὶ τὸ ἀπόλυτον τῆς πάλης τῶν δύο βασικῶν τάξεων τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος, τῆς καπιταλιστικῆς καὶ τῆς ἐργατικῆς (προλεταριάτου). Αἱ δύο αὗται τάξεις συγκρούονται διότι ἡ πρώτη κατέχει ὡς ἰδιοκτησίαν τῆς τὸ κεφάλαιον, ἐνῶ ἡ δευτέρα στερουμένη τοῦτο προσφέρει τὴν ἐργασίαν τῆς εἰς τὴν πρώτην ὑπὸ συνθήκας ἐξαρτήσεως καὶ ἐκμεταλλεύ-

1) K. Marx : Contribution (Πρόλογος).

2) Λ. Χουμανίδη : Τὰ δόγματα τῆς Οἰκονομικῆς ἀπὸ τῶν ἀρχαίων κλασσικῶν χρόνων μέχρι σήμερον, Ἀθήναι, 1960, σελ. 30 κ. ἐπ. Ἰδ. καὶ εἰς G. Palomba : Mortologia Economica, Napoli, 1956, σελ. 439 κ. ἐπ.

σεώς της. Τὰ δύο ἀγαθὰ κεφάλαιον καὶ ἐργασία εἶναι ὑποκατάστατα, ἐν τῇ οἰκονομικῇ δὲ ἀναπτύξει μονάδες τοῦ πρώτου ὑποκαθιστοῦν μονάδας τοῦ δευτέρου μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐξαθλίωσιν τῆς ἐργατικῆς τάξεως καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῆς κατὰ τῆς κεφαλαιοκρατίας. Οὕτως ὁ νόμος τῆς ἐνότητος τῶν ἀντιθέτων, ὅστις ἀποκαλύπτει τὴν θετικὴν καὶ τὴν ἀρνητικὴν πλευρὰν τῶν πραγμάτων, τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν διάλυσιν τῶν, ἐμφαίνει τὴν συνύπαρξιν ἐργατῶν καὶ κεφαλαιοκρατῶν καὶ τὴν μεταξύ τῶν ἀντίθεσιν καὶ πάλιν μὲ ἐπικράτησιν τῶν πρώτων ἐπὶ τῶν δευτέρων. Δεδομένου δὲ ὅτι μονάδες ἐργασίας ὑποκαθίστανται ὑπὸ μονάδων κεφαλαίου, καταλήγει ὁ Marx εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ φαινομένου τῆς μονίμου ἀνεργίας καὶ τὴν ἐξαθλίωσιν τῆς ἐργατικῆς τάξεως.

Ὁ ἕτερος νόμος τῆς *μετατροπῆς τῆς ποσότητος εἰς ποιότητα* ἐξηγεῖ ὅτι αἱ μεταβολαὶ εἰς τὴν κοινωνίαν εἶναι ἀπότομοι, βίαιαι, ἀλματώδεις καὶ ποιοτικαί, ἤτοι ἀνωτέρου ἐπιπέδου τῶν προηγουμένων. Αἱ ποιοτικαὶ αὗται μεταβολαὶ ὀφείλονται εἰς ποσοτικὰ συσσωρεύσεις καὶ οὕτως ἔχομεν: ποσότης—γίγνεσθαι (διαρκῆς μεταβολή—συσσώρευσις)—ἐξέλιξις—ἐπανάστασις (μεταβολαὶ ἀπότομοι καὶ βίαιαι)—ποιότης. Ἐν ἄλλοις λόγοις μεταξύ ποσότητος καὶ ποιότητος ὑπάρχει ἐν διάστημα: ὁ χρόνος, μία κίνησις: ἡ διαρκῆς μεταβολή, μία ἐκδήλωσις: ἡ ἐπανάστασις, ἐν ἀποτέλεσμα: ἡ ἀλλαγὴ εἰς τὴν κοινωνικὴν συγκρότησιν (ὑπόστρωμα ὑλικόν, ἤτοι παραγωγικαὶ σχέσεις καὶ ἐπιστέγασμα πνευματικόν, ἤτοι νομικοὶ καὶ πολιτικοὶ θεσμοί). Ἡ ἀλλαγὴ αὕτη εἶναι ἄμεσος ὅσον ἀφορᾷ τὰς παραγωγικὰς σχέσεις δηλ. τὰς σχέσεις ἰδιοκτησίας ἐπὶ τῶν μέσων παραγωγῆς εἶναι δὲ βραδυτέρα, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς νομικοὺς καὶ πολιτικοὺς θεσμούς. Διότι ἡ μὲν μεταβολὴ εἰς τὰς παραγωγικὰς σχέσεις εἶναι θέμα ἐπαναστάσεως καὶ ἀπαλλοτριώσεως τῶν μέσων παραγωγῆς, ἐνῶ ἡ μεταβολὴ τῶν θεσμῶν εἶναι θέμα πάλιν τῆς νέας νοοτροπίας τῆς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως προερχομένης ἐναντίον τῆς παλαιᾶς, ἣτις ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται εἰς τὴν νέαν, ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως προελθοῦσαν κοινωνικὴν συγκρότησιν. Ἡ ἐπαλήθευσις τοῦ νόμου τῆς μετατροπῆς τῆς ποσότητος εἰς ποιότητα ἐντὸς τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀφορᾷ εἰς τὴν συσσωρεύσιν καὶ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ κεφαλαίου, τὴν ἐκπρολετάρισιν τῶν οἰκονομικῶς ἀδυνάτων, τὴν αὔξησιν τοῦ προλεταριάτου καὶ οὕτω τὴν κοινωνικὴν πώλωσιν μὲ συνέπειαν τὴν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν.

Ὁ τρίτος νόμος τῆς *ἀρνήσεως εἰς τὴν ἄρνησιν* δεικνύει τὴν τάξιν ἐν τῇ ἐξελίξει, ἣτις προϋποθέτει ἐσωτερικὰς ἀντιφάσεις καὶ πάλιν ἀντιθέτων συνιστῶντων τὴν διαδικασίαν ἀναπτύξεως. Συμφώνως πρὸς τὸν τρίτον τοῦτον νόμον, τὴν ἄρνησιν τῆς ἀρνήσεως διαδέχεται μία νέα ἄρνησις ἔχομεν δὲ οὕτω τὴν διαλεκτικὴν σειρὰν θέσιν—ἀντίθεσιν—σύνθεσιν—θέσιν—ἀντίθεσιν κ.ο.κ. Κατὰ τὴν ἱστορικὴν διαδρομὴν τὴν πρωτόγονον κοινοτικὴν ἰδιοκτησίαν διαδέχεται ἡ δουλοκτητικὴ διὰ νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἄρνησις τῆς ἡ δουλοπάροικος - φεουδαρχικὴ καὶ ταύτην ἡ ἄρνησις τῆς ἡ κεφαλαιοκρατικὴ, ἣν ὡς ἄρνησιν τῆς θὰ διαδεχθῇ ἡ κομμουνιστικὴ κοινωνία ὡς τελικὴ ἔκβασις τῆς πάλιν τῶν τάξεων.

Κατὰ τὸν Marx ἡ συνεχὴς ἀνάπτυξις τοῦ καπιταλισμοῦ (διαστολὴ τοῦ συστήματος) καὶ ἡ ἀποικιακὴ ἐκμετάλλευσις ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κάλυ-

ψιν ὀλοκλήρου τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ κεφαλαίου καὶ τὴν ὑποδούλωσιν εἰς τοῦτο τοῦ προλεταριάτου.

Οὕτως ἡ συνεχὴς ἐπέκτασις τοῦ καπιταλιστικοῦ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος ὀδηγεῖ συγχρόνως καὶ εἰς ἄρνησίν του, τὴν συσπείρωσιν τοῦ παγκοσμίου προλεταριάτου ἐναντίον τῶν κατόχων τῶν μέσων παραγωγῆς (κεφαλαιοκρατῶν), ὥστε νὰ ἐπέλθῃ, ἐν τῇ ἀποφασιστικῇ συγκρούσει, ἡ καταστροφή τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος. Τὴν ἀνατομίαν τοῦ καθεστῶτος τούτου ὁ Marx ἐπιτυγχάνει, ὡς ἰσχυρίζεται, εἰς τὸν πρόλογον τῆς «Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» του, διὰ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας (1). Βάσει τῶν ἰδεῶν του αὐτῶν ὁ Marx, διερχόμενος τὰ διάφορα οἰκονομικά φαινόμενα καὶ διαδοχικῶς βαίνων ἀπὸ προσεγγίσεως εἰς προσέγγισιν, ἀπὸ τῆς πλέον ἀφηρημένης ἐννοίας εἰς τὴν πλέον συγκεκριμένην, περιλαμβάνει εἰς τὴν ἔρευνάν του ὅλον ἐκτενέστερον κύκλον πραγματικῶν φαινομένων χρησιμοποιοῦν συγχρόνως τὴν κυρίως μέθοδόν του, τὴν ἱστορικὴν. Διὰ τῆς τελευταίας ὁ Marx ἐπαληθεύει ὅ,τι ἐκ τῶν ὑποθέσεών του προέκυψε καὶ διὰ τῆς ὑλιστικῆς ἔρμηνείας τῆς Ἱστορίας.

3. Ἡ κοινωνικὴ παραγωγή καὶ ἡ ἱστορικοῦλιστικὴ μέθοδος

Κατὰ τὸν Marx τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν διακρίνει ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ εἴδους καὶ ἡ ἀναπαραγωγή τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἄνευ τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατος ἡ διαίωσις τοῦ εἴδους. Ἀντικείμενον δὲ τῆς Οἰκονομικῆς εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν ἱστορικῶς ἐξελισσομένων συστημάτων παραγωγῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ ὁ τρόπος χορηγήσεως τῶν ἀγαθῶν τούτων εἰς τοὺς ἀνθρώπους πρὸς διαίωσιν τοῦ εἴδους τῶν ὑπὸ συνθήκας δικαιοσύνης ἢ οὗτος συνταυτίζει μὲ τὴν κομμουνιστικὴν κοινωνίαν.

Ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ παραγωγῆς, συμφώνως πρὸς τὸν Marx, δεόν ὅπως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν *κοινωνικὴν παραγωγήν* τῶν μέσων ζωῆς καὶ οὐχὶ τὴν ἀτομικὴν τοιαύτην. Τοῦτο δὲ διότι ἡ ἀτομικὴ παραγωγή σημαίνει ζωὴ ροβινσῶνων, ἣτις εἶναι ἐκτὸς πραγματικότητος. Ἡ τοιαύτη παραγωγή εἶναι ἐντελῶς ἀντίθετος πρὸς τὴν παραγωγήν τὴν ὁποίαν ἐκτελοῦν τὰ ἐντὸς τῆς κοινωνίας δρῶντα οἰκονομικῶς ἄτομα. Αἱ μικροοικονομικαὶ ἀντιλήψεις τῶν διαφόρων οἰκονομολόγων κατὰ τὸν Marx δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐμπειρίαν ἀλλὰ ὀφείλονται εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν ὑποστηριζομένην θεωρίαν καθ' ἣν τὸ ἄτομον ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν τῆς Ἱστορίας. Ἡ αὐταπάτη αὕτη εἰς ἣν ὑπόκεινται οἱ οἰκονομολόγοι οὗτοι, λέγει, τοὺς ὀδηγεῖ εἰς ἐσφαλμένην διάγνωσιν τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ νόμου τῆς ἀξίας. Τὸ σφάλμα τοῦτο προῆλθε, κατὰ τὸν Marx, ἐκ τῶν δοξασιῶν τῶν φιλοσόφων τοῦ 18ου αἰῶνος, οἵτινες ἐθεώρουν τὸ ἄτομον συνδεδεμένον ἐξ ἀρχῆς μὲ τὴν ἐλευθερίαν (2). Ἡ φυσιοκρατικὴ ἀντίληψις περὶ

1) K. Marx : Contribution. Πρόλογος, σελ. 5.

2) K. Marx : Contribution à la Critique de l'Économie Politique, γαλ. μετ. σελ. 149 κ. ἐπ.

άτομικῆς ἐλευθερίας ὡς συμβιβαζομένη πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀποφιν τὴν ὁποίαν υἰοθέτησαν καὶ συνεπλήρωσαν συμφώνως πρὸς τὰς προϋποθέσεις τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος οἱ σμιθειανοί, ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει κατηύθυνε τὴν σκέψιν τῶν οἰκονομολόγων μακρὰν τοῦ «πλήθους» καὶ ἔθεσε ταύτην ἐντὸς τῆς «μονάδος». Τὸ ἄτομον ὅμως εἶναι μέρος τοῦ ὅλου τμῆμα ἐνὸς συνόλου, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ ἐξελίξει γίνεται ὄλον ἐν μεγαλύτερον καὶ πολυπλοκώτερον. Προσέτι συνεδυάσθη ἡ ἀντίληψις αὕτη μὲ μίαν μόνιμον ἀναλλοίωτον, καὶ ἀμετάβλητον τάξιν. Οὕτως, οἱ ἄστοι οἰκονομολόγοι, συμφώνως πρὸς τὸν Karl Marx, ἀπέτυχον εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ἐννοίας τῆς παραγωγῆς ἀποσπασθέντες ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐξελίξεως τῶν κοινωνικῶν συστημάτων καὶ τὴν διάρθρωσιν τούτων παραμείναντες δέσμιοι ἀφηρημένων ἐξωκοινωνικῶν ἀντιλήψεων. «Ὅταν ὁμιλῶμεν», λέγει ὁ Marx, «περὶ παραγωγῆς πρόκειται πάντοτε διὰ τὴν παραγωγὴν ἐνὸς ὠρισμένου σταδίου τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως διὰ τὴν παραγωγὴν τὴν ἐκτελουμένην ὑπὸ κοινωνικῶν ἀτόμων» (1)... καὶ παρατηρεῖ : «Εἰς τὴν κοινωνικὴν παραγωγὴν οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται εἰς σχέσεις παραγωγικὰς ἀντιστοιχοῦσας εἰς ὠρισμένην βαθμίδα τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως εἰς ἣν ἔχει φθάσει ἡ ἀνάπτυξις τῶν ὑλικῶν παραγωγικῶν τῶν δυνάμεων...» (2). Αἱ σχέσεις αὗται εἶναι σχέσεις ἀναγκαστικαὶ καθοριζόμεναι ἐκ τοῦ τρόπου παραγωγῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν μεταβαλλομένου δὲ αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς μεταβάλλονται καὶ αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Ὅταν ὁ τρόπος παραγωγῆς ἐξελισσόμενος ἔλθῃ εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰς ὑφισταμένας ἐν τῇ κοινωνίᾳ σχέσεις τότε ἐπέρχεται βιαίως καὶ ἡ ἀλλαγὴ. Παρ' ὅλα ταῦτα ὑφίσταται ἐπιβίωσις ὠρισμένων προηγουμένων κατηγοριῶν σχέσεων ἐντὸς τοῦ νέου οἰκονομικοῦ καθεστῶτος, αὗται δὲ εἶναι δευτερεύουσαι καὶ ὑπὸ διαφορισμὸν καὶ ἐξαφάνισιν κατηγορίαι.

Οὕτως, ὁ Marx διὰ τῶν συλλογισμῶν τούτων ἐπιλέγει ἐκ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων τὰς παραγωγικὰς σχέσεις καταλήγων εἰς τὴν βασικὴν ἰδέαν ὅτι αἱ σχέσεις αὗται εἶναι αἱ πλέον ἀποφασιστικαὶ διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ ὅτι αὗται εἶναι ἀποτέλεσμα προηγουμένων τοιούτων σχέσεων κατωτέρου βαθμοῦ. Αἱ παραγωγικαὶ σχέσεις, τὰς ὁποίας συνάπτουν οἱ ἄνθρωποι ἐντὸς ὠρισμένου σταδίου τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως, εἶναι ἀνεξάρτητοι τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν. «Τὸ τί εἶναι οἱ ἄνθρωποι», λέγει ὁ Marx, «δὲν καθορίζεται ἐκ τῆς συνειδήσεως τῶν ἀλλ' ἀντιστρόφως τὸ κοινωνικὸν τῶν "εἶναι" καθορίζει τὴν συνειδήσιν τῶν» (3). Αἱ ἀνάγκαι λοιπὸν δὲν εἶναι αἱ κατευθύνουσαι τὴν παραγωγὴν ἀλλ' ἀντιστρόφως ἡ παραγωγὴ εἶναι ἡ καθορίζουσα τὰς ἀνάγκας. Οἱ ὑλικοὶ ὄροι τῆς τεχνικῆς τῆς παραγωγῆς εἶναι καὶ οἱ προσδιορίζοντες τὰς ἐπιθυμίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς κοινωνικοὺς τῶν θεσμούς. Ἡ πολιτικὴ, νομικὴ καὶ οἰκονομικὴ συγκρότησις τῆς κοινωνίας εἶναι καὶ ἡ κοινωνικὴ διάρθρωσις τῆς παραγωγῆς δι' ἃ καὶ τὸ ἐκάστοτε ἀνώτερον στάδιον παραγωγῆς εἶναι καὶ ὁ ἀνώτερος προσδιοριστικὸς παράγων τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Μεταβαλλομέ-

1) 2) K. Marx : Contribution (Πρόλογος), σελ. 4-5.

3) K. Marx : Αὐτόθι.

νου του τρόπου παραγωγής μεταβάλλονται και αι παραγωγικαί σχέσεις και γενικώτερον αι κοινωνικαί τοιαῦται. Οὕτως ἀναλόγως τῆς ἐξελίξεως τῆς τεχνικῆς ἔχομεν και ἀναλόγους σχέσεις παραγωγῆς, ἀνάλογον σύγκρουσιν οἰκονομικῶν συμφερόντων και ἀνάλογον ἀλλαγὴν εἰς τοὺς πολιτικούς και νομικούς θεσμούς.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, συμφώνως πρὸς τὸν Marx, δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν ὀρθῶς τὴν διαμόρφωσιν και τοὺς λόγους μεταβολῆς τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν κοινωνιῶν, δι' ὃ και ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία μᾶς ἀποκαλύπτει τὸν ἀντιφατικὸν χαρακτῆρα τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος και τὴν μεταβολὴν του (1).

Μόνον ἀπὸ τοῦ πρίσματος τούτου δέον ὅπως ἐξετάζονται κατὰ τὸν Marx τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα. Οὕτω τὸ πρόβλημα ἔγκειται εἰς τὸ πῶς αι ἱστορικαὶ συνθήκαι ἐπηρεάζουν τὴν παραγωγὴν και ποία εἶναι ἡ παραγωγικὴ σχέσηαι κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν. Τὸ λάθος τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων, κατὰ τὸν Marx, εἶναι ὅτι ἐρευνοῦν τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα ἐντὸς ἑνὸς ἀϊδίου και ἀμεταβλήτου καθεστῶτος σχέσεων κοινωνικῆς παραγωγῆς παραβλέποντες τελείως τὸν κοινωνικὸν παράγοντα (2). Ἐννοεῖται ὅτι, κατὰ τὸν Marx, ἡ κοινωνία ὡς παράγων δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ μετέχη πάντοτε κατὰ τὴν διερεύνησιν ἑνὸς ἐκάστου τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, ἀλλὰ πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὡς προϋπόθεσις.

4. Μέθοδος και οἰκονομικαὶ κατηγορίαι

Βάσει λοιπὸν τῆς σημασίας ἣν ὁ Marx ἀποδίδει εἰς τὴν κοινωνικὴν παραγωγὴν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον προέχει ἀναλύσεως εἰς μίαν ἐποχὴν, εἶναι ἡ *παραγωγή*, ἐφ' ὅσον πᾶσα κοινωνικὴ μεταβολή, κατ' αὐτὸν, προέρχεται ἐκ τοῦ τρόπου παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν.

1) Ὁ συνιδρυτῆς τοῦ «ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ» Friedrich Engels λέγει : «Οὕτω ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία εἶναι κατ' οὐσίαν μία ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἀσχολουμένη με ἱστορικὸν ὑλικὸν τὸ ὅποιον συνεχῶς μεταβάλλεται» (F. Engels : Anti-Duehring, Political Economy (Subject Matter and Method), σελ. 163).

2) K. Marx : Contribution, σελ. 148 κ. ἐπ. Ὁ νεομαρξιστὸς N. Bucharin ὑποστηρίζει ὅτι πᾶσα οἰκονομικὴ θεωρία ἐξαρτᾶται ἐκ προϋποθέσεων κοινωνιολογικοῦ χαρακτῆρος χρησιμευσῶν ὡς βάσις πᾶσης ἐρεύνης τῆς οἰκονομικῆς πλευρᾶς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Κατ' αὐτὸν δὲ αι ἀκόλουθοι βάσεις τοῦ μαρξισμοῦ ἀφοροῦν εἰς τὴν Οἰκονομικὴν Ἐπιστήμην : «α) Ἡ ἀναγνώρισις τῆς πρωτοπορίας τῆς κοινωνίας ἐπὶ τοῦ ἀτόμου, ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ἱστορικοῦ στοιχείου, τῆς χρονικῆς φύσεως παντὸς καθεστῶτος και ἡ ἀναγνώρισις τῆς σημασίας τῆς παραγωγῆς. β) Τὰ διάφορα φαινόμενα κοινωνικοῦ τύπου προσδιορίζουν τὰ ἀτομικὰ φαινόμενα και οὐχὶ τὰ ἀτομικὰ φαινόμενα τὰ κοινωνικὰ τοιαῦτα, δι' ὃ και ἡ αἰτιοκρατικὴ θεώρησις τῶν φαινομένων εἶναι ἐκείνη ἣτις δέον ὅπως λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν προκειμένου νὰ προσδιορισθῇ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου. Βάσει τῶν ἀντιλήψεων τούτων ὁ Bucharin κατακρίνει τὴν Αὐστριακὴν Σχολὴν διὰ τὸν ἄκρον ἀτομισμὸν της ὅσον ἀφορᾷ τὴν μεθοδολογίαν της, τὸν ἀντιἱστορισμὸν της και τὴν σημασίαν τὴν ὅποιαν ἔδωκεν εἰς τὴν καταναλώσιν ὡς βάσιν τοῦ θεωρητικοῦ της οἰκοδομήματος» (N. Bucharin : The Economic Theory of the Leisure Class, New York 1925, σελ. 35, 36, 37).

Αί παραγωγικαί δυνάμεις αὐ καθορίζουσαι τὸν τρόπον παραγωγῆς μεταβαλλόμεναι μεταβάλλουν, ἐντὸς τῶν προϋποθέσεων εἰς ἃς κινουῦνται, κατ' ἀρχὰς ἀμέσως καὶ ἐν συνεχείᾳ κατὰ μακρὸν χρόνον καὶ τὴν Οἰκονομίαν. Δι' ὃ καὶ αὐ σχέσεις παραγωγῆς πρέπει νὰ ἐξετάζωνται κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς σταθμοὺς ἀναπτύξεώς των καὶ τῆς ἐπιδράσεώς των ἐπὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων. «Αἱ κατηγορίαι», λέγει ὁ Marx, «τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας» ... «εἶναι μορφαὶ σκέψεων ἐκφραζουσῶν μὲ κοινωνικὴν βαρύτητα τοὺς ὅρους καὶ τὰς σχέσεις ἑνὸς καθωρισμένου καὶ ἱστορικῶς προσδιορισμένου τρόπου παραγωγῆς, δηλαδὴ τῆς παραγωγῆς ἐμπορευμάτων» (1).

Ἐναντι τῆς παραγωγῆς ἴσται ἡ κατανάλωσις δι' αὐτῆς δὲ τὰ προϊόντα ἐγκαταλείπουν τὴν κοινωνικὴν σφαῖραν διὰ νὰ γίνουσι ἀντικείμενα καὶ ὑπηρεταὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἱκανοποιουμένων ἀναγκῶν (2). Ὡς δὲ συμβαίνει μὲ τὸν ἀνθρώπινον ὄργανισμὸν κατὰ τὴν ἐναλλαγὴν τῆς ὕλης τὸ αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν παραγωγὴν καὶ κατανάλωσιν, δηλαδὴ μετὰ τούτων ὑφίσταται ἡ κυκλοφορία. Τόσον ὁμοῦς ἡ παραγωγή ὅσον καὶ ἡ κατανάλωσις καταλήγουσι νὰ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, ἡ ταυτότης δὲ αὕτη παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως ὑφίσταται ὅταν ἀγνοήσωμεν τὴν διανομὴν ἣτις κατανέμει τὰ ἀγαθὰ συμφῶνως πρὸς τοὺς κοινωνικοὺς νόμους (3). Ἡ διανομὴ ἀποτελεῖ βασικὴν οἰκονομικὴν κατηγορίαν διότι αὕτη ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει προϋπάρχει καὶ τῆς παραγωγῆς, ἐφ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατοχὴν τῶν μέσων παραγωγῆς ἅτινα τελοῦν ὑπὸ ἰδιοκτησίαν πρὸς τὸν σκοπὸν παραγωγῆς. Τὴν διανομὴν ταύτην οἱ ἄστοι οἰκονομολόγοι ἐξηγοῦν βάσει τοῦ θεσμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας ὡς αἰδίον καὶ ἀμετάβλητον, ἐνῶ, διὰ τὸν Marx, ἡ διανομὴ ἀποτελεῖ οἰκονομικὴν κατηγορίαν ἱστορικὴν καὶ βασικὴν διὰ τὴν σύλληψιν τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων ἐντὸς τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος.

Δι' ὃ καὶ ἐκάστη οἰκονομικὴ κατηγορία εἶναι μία πραγματικότης ἀντικειμενικὴ καὶ ἱστορικὴ, ἐν σημείον τῆς διαδρομῆς τοῦ χρόνου, ἐνῶ τὰ ἄτομα εἶναι προσωποποιήσεις οἰκονομικῶν κατηγοριῶν ἰδιαιτέρων ταξικῶν σχέσεων καὶ συμφερόντων ταξικῶν (4).

Βάσει τῆς θεωρήσεως ταύτης τῶν οἰκονομικῶν κατηγοριῶν ὁ Marx ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ ἀνταγωνιστικὴ φύσις τῆς ἐν τῇ ἀστικῇ κοινωνίᾳ ὑφισταμένης ταξικῆς σχέσεως ὀφείλεται εἰς τὸν ἀντιφατικὸν χαρακτήρα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς ὅστις καλύπτεται ἐντὸς τοῦ στοιχειώδους πλοῦτου τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, τοῦ ἐμπορεύματος. Τὸ ἐμπόρευμα εἶναι ἀξία, διότι εἶναι προϊόν ἐργασίας, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὑπεραξία ἣτις ἀποτελεῖ ὑπερπρόϊον κατακρατούμενον ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου τῶν μέσων παραγωγῆς, ὅστις στερεῖ τοῦτο ἀπὸ τοὺς δικαιούχους του, τοὺς ἐργάτας. Δι' ὃ καὶ τὸ κεφα-

1) Karl Marx : Capital, ἀγγλ. μετ. σελ. 87.

2) Karl Marx : Contribution, σελ. 154, 155.

3) Karl Marx : Contribution, σελ. 154, 159 κ. ἐπ.

4) Karl Marx : Capital ἀγγλ. μετ. Πρόλογος πρώτης ἐκδ., σελ. 15.

λαιοκρατικόν σύστημα είναι μία ιστορική κοινωνική σχέση εκδηλουμένη με την άναρχίαν, ἣτις χαρακτηρίζει τὴν ἀνάπτυξίν του καὶ ἣτις βασικῶς καλλιεργεῖται μετὰ τὴν ὑφισταμένην ἐν αὐτῷ δυσαρμονίαν τῆς μορφῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Διὰ τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἰδιοκτησίας εἰς σοσιαλιστικὴν οἱ οικονομικοὶ νόμοι θὰ παύσουν νὰ εἶναι ἀνεξέλεγκτοι καὶ ἡ ποδηγέτησις των μετὰ τὴν συνειδητὴν πλέον δρᾶσιν τῶν ἀτόμων θὰ ἐπιφέρῃ μεταβολὴν εἰς τὸν νόμον τῆς ἀξίας ὥστε οὗτος νὰ λειτουργῇ συμφῶνως «πρὸς τὴν ποσότητα τοῦ κοινωνικῶς ἀναγκαίου χρόνου τοῦ καταβαλλομένου διὰ τὴν παραγωγὴν καθωρισμένων ἀγαθῶν καὶ τῆς ζητουμένης ὑπὸ τῆς κοινωνίας ποσότητος» (1). Καὶ τοῦτο διότι: «Ἡ διανομὴ τῶν μέσων καταναλώσεως διὰ πάντα χρόνον εἶναι συνέπεια τῶν ὄρων παραγωγῆς, διότι ἡ διανομὴ δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος τοῦ τρόπου παραγωγῆς» (2). Μετὰ τὴν μεταβολὴν συνεπῶς τῶν ὄρων παραγωγῆς ὑπὸ τὸ καπιταλιστικόν σύστημα καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας θὰ ἐξαφανισθῶσιν καὶ αἱ ἐντὸς τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος ὑφιστάμεναι ἀντινομίαι. Προσέτι δὲ διὰ τῆς κοινωνικοποιήσεως τῶν μέσων παραγωγῆς ἡ ὀργάνωσις αὐτῆ θὰ παύσῃ νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς θελήσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ θὰ καταστῇ ἐνσυνειδητος.

5. Ἡ μεθοδολογικὴ διερεύνησις τοῦ νόμου τῆς ἀξίας

Τὴν ἐν τῷ ἐμπορεύματι ὑφισταμένην ἀντίφασιν ἰδιαιτέρως ὁ Marx μᾶς ἀναπτύσσει εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἀνταλλαγῆς.

Ἡ ἀνταλλαγή ἔχει εἰδικὴν μορφήν, αὕτη ἀφορᾷ ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν ἀξίαν χρήσεως τοῦ ἐμπορεύματος, ἣτις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν εἰδικευμένην ἐργασίαν, ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς τὴν ἀνταλλακτικὴν ἀξίαν, ἣτις εἶναι ἡ ἀποκρυσταλλωθεῖσα ἐντὸς τοῦ ἐμπορεύματος, κατὰ τὴν παραγωγὴν του, ἐργασία, ἣτις εἶναι ἀφηρημένη καὶ ἴση γενικῶς ἐργασία. Εἰς τὴν καπιταλιστικὴν οἰκονομίαν ἡ εἰδικὴ ἐργασία ὑπόκειται εἰς τὴν ἀνταλλακτικὴν ἀξίαν καὶ ἐνῶς ἡ πρώτη ἔχει ποιοτικὴν σημασίαν ἡ δευτέρα ἔχει ποσοτικὴν. Τὸν διττὸν χαρακτῆρα τοῦτου τῆς ἀξίας ὁ Marx καλεῖ «φετιχισμόν τοῦ ἐμπορεύματος», ὁ φετιχισμὸς δὲ οὗτος ἐξηγεῖται ἐφ' ὅσον λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ πλέον πολυπλοκοὶ ἐργασίαι ἀνάγονται εἰς πολλαπλάσια ἀπλῆς ἐργασίας, ἣτις μετρεῖται βάσει ἐνὸς γενικοῦ ἰσοδυναμοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ ἀναγκαίου χρόνου, ἥτοι τοῦ μέσου ὄρου ἐπιτηδειότητος, ἐντάσεως ἐργασίας καὶ συνθηκῶν ὑπ' ἃς παρήχθη τὸ ἐμπόρευμα. Κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴν αἱ ἀξίαι χρήσεως γίνονται ἀνταλλακτικαὶ ἀξίαι τὰ δὲ ἐμπόρευμα χάνουν τὴν προσωπικότητα τῶν παραγωγῶν των καὶ ἀνταλλάσσονται βάσει τῆς ἀφηρημένης γενικῶς ἐργασίας.

Ἡ ἀποκρυσταλλωθεῖσα ἐντὸς τῶν ἐμπορευμάτων, εἰς quantum, ἐργασία, παράγεται ἐκ τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως, ἣν διαθέτει μόνον ὁ ἐργαζόμενος

1) K. Marx : Capital, ἀγγλ. μετ., τόμ. III.

2) K. Marx : Critique of the Gotha Program εἰς «Selected Works», τόμ. II, σελ. 567.

καὶ ἥτις εἶναι ἐμπόρευμα πωλούμενον κάτω τῆς πραγματικῆς του ἀξίας διότι ἡ ἐργατικὴ δύναμις ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ παράγῃ πλέον τῶν ἀναγκαιούτων πρὸς συντήρησίν της. Τὸ ἐπὶ πλέον τοῦτο, ὡς ὑπεραξίαν, καρποῦται ὁ κάτοχος τῶν μέσων παραγωγῆς κεφαλαιοκράτης ὅστις καταβάλλει ἀμοιβὴν εἰς τὸν ἐργάτην ἴσην πρὸς τὴν συντήρησιν καὶ ἀναπαραγωγὴν τῆς ἐργατικῆς του δυνάμεως.

Πρῶτοι οἱ Φυσιοκράται προέβησαν εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς γῆς καταβαλλομένη ἐργασία προσφέρει προϊόν μεγαλύτερον ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖται πρὸς συντήρησίν της. Ἡ ἐργασία, κατὰ τοὺς φυσιοκράτας, θεωρεῖται στεῖρα παράγουσα τόσον ὅσον δαπανᾷ πρὸς συντήρησίν της καὶ μόνον ἡ γῆ εἶναι ἐκείνη ἥτις παράγει ἐπὶ πλέον (surplus) τὸ κληθὲν ὑπὸ τῶν φυσιοκρατῶν καθαρὸν προϊόν (produit-net). Ὁ Marx ἐπηρσασθεὶς ἀπὸ τὴν φυσιοκρατικὴν ταύτην θεωρίαν (1) καὶ ὑπὸ τῶν κλασσικῶν (2) διετύπωσε τὴν περὶ ὑπεραξίας θεωρίαν του, ἥτις εἶναι ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ μαρξικοῦ οἰκοδομήματος, ὅσον ἀφορᾷ τὴν Πολιτικὴν Οἰκονομίαν.

Ὁ Marx ἐπίσης ἐξετάζει τὸν σχηματισμὸν τῶν τιμῶν καὶ ἀναπτύσσει τὴν περὶ μέσου ποσοστοῦ τοῦ κέρδους θεωρίαν του.

Κατὰ τὸν Marx τὸ μέρος τοῦ κεφαλαίου τὸ ἐπενδυθὲν εἰς μηχανήματα, πρῶτας ὕλας, βοηθητικὰς ὕλας, τὸ ὁποῖον ὀνομάζει *σταθερὸν κεφάλαιον* δὲν παράγει ὑπεραξίαν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἕτερον μέρος τοῦ κεφαλαίου τὸ ἐπενδυθὲν εἰς ἐργατικὰς χεῖρας καὶ τὸ ὁποῖον γεννᾷ τὴν ὑπεραξίαν καὶ τὸ ὁποῖον ὀνομάζει *μεταβλητὸν κεφάλαιον*. Ἡ ἐργατικὴ δύναμις ἀποδίδει περισσότερον εἰς παραγωγικότητα, λόγῳ τῆς εἰσαγωγῆς νέων μεθόδων παραγωγῆς βᾶσει δὲ τῆς ὑποθέσεώς του αὐτῆς ὁ Marx ἀναπτύσσει τὴν ἰδέαν τῆς *ἀπολύτου ὑπεραξίας* προκυπτούσης ἐκ τῆς αὐξήσεως τῶν ὥρῶν ἐργασίας καὶ τῆς *σχετικῆς ὑπεραξίας* ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς ἐντάσεως παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας.

Ἡ σχετικὴ ὑπεραξία ἥτις διέπει τὸν καπιταλιστικὸν συναγωνισμὸν προξενεῖ εἰσαγωγὴν μηχανῶν πρὸς περιορισμὸν τοῦ ἐργασίμου χρόνου ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως ἵνα αὐξηθῇ τὸ ἕτερον σκέλος τῆς ἡμερησίας ἐργασίας (ὑπερεργασίας) καθ' ἣν ὁ ἐργάτης ἐργάζεται διὰ τὸν κεφαλαιοκρά-

1) Κρίνων τοὺς φυσιοκράτας ὁ Marx λέγει σχετικῶς διὰ τὸν ὁπαδὸν τῆς Σχολῆς Anne Robert Jacques Turgot : «Ὁ Turgot ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος θεώρησε τὸ "καθαρὸν προϊόν" τὸ δῶρον τοῦτο τῆς φύσεως ὡς ὑπεραξίαν... θὰ ἴδωμεν ὁμοίως ὅτι τὸ εὐγενικὸν τοῦτο δῶρον τῆς φύσεως δημιουργεῖται λαθραίως ὑπὸ τῆς ὑπερεργασίας, τὴν ὁποίαν προμηθεύει ὁ γεωργὸς ὅστις δὲν ἐπληρώθη ὑπὸ τοῦ γαιοκτῆμονος καὶ ὁ ὁποῖος ὁμοίως τὸ πωλεῖ ἐντὸς τῶν γεωργικῶν προϊόντων» (Karl Marx : Theorien Ueb r der Mehrwert, γαλ. μετ. J. Molitor, Histoire des Doctrines Économiques, σελ. 66-68). Δι' ἀμφοτέρας τὰς θεωρίας τῶν Φυσιοκρατῶν καὶ τοῦ Karl Marx ἴδε καὶ εἰς Moride : Le Produit net des Physiocrates et la plus Value de Karl Marx, Paris 1908.

2) Ὁ John Stuart Mill λ.χ. χαρακτηριστικῶς λέγει : «Ἡ αἰτία τοῦ κέρδους συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐργασία παράγει πλέον τῶν διὰ τὴν συντήρησιν της ἀναγκαίων»... «Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ἐὰν εἰς κεφαλαιοῦχος ἀναλαμβάνῃ νὰ διαθρέψῃ ἐργάτας, ὑπὸ τὸν ἕκρον ὅτι θὰ λάβῃ τὸ προϊόν, μέρος αὐτοῦ παραμένει εἰς χεῖρας του» (J. S. Mill : Principles of Political Economy (1848), σελ. 416-417).

την ἐπιχειρηματία. Ἄλλὰ τοῦτον εἰσάγοντα μηχανὰς ἀκολουθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι ἐπιχειρηματῆες μὲ ἀποτέλεσμα νὰ αὐξάνεται γενικῶς ἢ ὑπὸ τοῦ Marx κληθεῖσα *ὄργανικὴ σύνθεσις τοῦ κεφαλαίου*, ἤτοι ἡ σχέσις σταθεροῦ πρὸς μεταβλητὸν κεφάλαιον ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ πρώτου καὶ οὕτω νὰ ἐκτοπίζεται ἡ πηγὴ τῆς ὑπεραξίας, ἡ ἐργατικὴ δύναμις.

Συμφώνως πρὸς τὸν Marx τὸ ποσοστὸν τῆς ὑπεραξίας εἶναι ἡ σχέσις ταύτης πρὸς τὸ μεταβλητὸν κεφάλαιον, ὅμως τὸ ποσοστὸν τοῦ κέρδους εἶναι μέγεθος διαφοροτικῆς προελεύσεως, διότι τοῦτο εἶναι ἡ σχέσις μεταξὺ τῆς ὑπεραξίας πρὸς τὸ σύνολον τοῦ κεφαλαίου. Κατὰ τὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ συναγωνισμὸν οἱ ἐπιχειρηματῆες στρέφονται ἀπὸ τὰς ἐπιχειρήσεις τὰς ἀποδιδούσας ὀλιγώτερα κέρδη πρὸς ἐκείνας μὲ περισσώτερα κέρδη δηλαδὴ πρὸς τὰς ἐχούσας μικροτέραν ὄργανικὴν σύνθεσιν κεφαλαίου, ὥστε ἡ μᾶζα τῆς ὑπεραξίας νὰ διανέμεται ἐξ ἴσου μεταξὺ τοῦ συνόλου τοῦ κεφαλαίου τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ νὰ προκύπτῃ ἐν μέσον ποσοστὸν τοῦ κέρδους. Ἡ περὶ μέσου ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἀντίληψις τοῦ Marx ἢ μὴ συμβιβασομένη πρὸς τὴν περὶ ἀξίας θεωρίαν του εἶναι προέκτασις τῆς περὶ κερδῶν θεωρίας τῶν κλασσικῶν, οἵτινες πρῶτοι διετύπωσαν τὴν τάσιν πρὸς διοχέτευσιν τῶν ἐπιχειρηματικῶν προσπαθειῶν εἰς τὴν μεγαλυτέραν διὰ τοὺς ἐπιχειρηματίας ἀμοιβὴν ὡς συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς λοιποὺς συντελεστὰς τῆς παραγωγῆς (1). Κατὰ τὴν κλασσικὴν σκέψιν ἐφ' ὅσον ὑφίσταται συνέχης προσφορὰ ἐπιχειρηματικῶν ἐπενδύσεων πρὸς τὰς πλέον ἀποτελεσματικὰς ἐπιχειρήσεις ἔχομεν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκπεσμὸν τῶν κερδῶν, εἰς αὐτάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὕψωσιν τῶν κερδῶν εἰς τὰς ὀλιγώτερον ἀποτελεσματικὰς ἐπιχειρήσεις ὥστε τὸ συνολικὸν ποσοστὸν τοῦ συνολικοῦ κέρδους νὰ εἶναι περίπου τὸ αὐτό. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὸ ἐπίπεδον πρὸς ὃ θὰ ἐξισωθοῦν τὰ κέρδη τοῦτο θὰ εἶναι τὸ κόστος παραγωγῆς δεδομένου ὅτι κάτω τοῦ κόστους οὐδεμία ἐπιχείρησις θὰ ἦτο διατεθειμένη νὰ παράγῃ. Ἄλλὰ οἱ κλασσικοὶ προέβησαν καὶ εἰς ἑτέραν ἐπὶ τοῦ κέρδους παρατήρησιν κεκαλυμμένως διατυπώσαντες τὴν ἰδέαν τῆς ἀνιούσης αὐτοῦ τάσεως (Smith) εἴτε τῆς κατιούσης αὐτοῦ τάσεως (Malthus, Ricardo).

Ὁ ἐπηρέαστος κυρίως τὸ ἔργον τοῦ Marx ἐκ τῶν κλασσικῶν David Ricardo εἰς τὸ κεκαλυμμένον αὐτοῦ ἐξελικτικὸν σχῆμα συνέλαβε τὴν πτώσιν τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ νόμου τῆς φθινούσης γονιμότητος τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ νόμου τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Malthus. Διὰ τὸν David Ricardo (καθ' ὃν τὰ τὸ πρῶτον καλλιεργηθέντα ἐδάφη ἦσαν γόνιμα) ἡ γόνιμος γῆ αὐξάνει τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας καὶ κατὰ συνέπειαν τὰ κέρδη καὶ ἐντεῦθεν τὴν ζήτησιν ἐργασίας μὲ συνέπειαν τὴν αὐξησιν τῶν μισθῶν, τὴν εὐζωίαν τῶν ἐργατῶν ἐπομένως τὴν αὐξησιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἐπέκτασιν καλλιεργείας ἀγονωτέρων ἐδαφῶν, τὴν πτώσιν οὕτω τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας μὲ *à la longue* τὴν πτώσιν τῶν

1) Λ. Χουμανιδῆ : Ἐπιχειρηματικὸν κέρδος, ἀβεβαιότης, κόστος ἐξαρτήσεως εἰς «Σπουδαί» (Ἐνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς), Πειραιεύς, 1963.

κερδών (1). Ο Marx ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ricardo ἐγκαταλείπων τὸν στατικὸν καὶ ἀφρημένον στοχασμὸν διετύπωσεν ἐπαγωγικῶς καὶ δυναμικῶς τὴν πτώσιν τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς ὀργανικῆς συνθέσεως τοῦ κεφαλαίου παρατηρήσας ὅτι διὰ τῆς συνεχοῦς μεταβολῆς εἰς τὴν σύνθεσιν τούτου εἰς βᾶρος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου ἔχομεν à la longue πτώσιν εἰς τὸ μέσον ποσοστὸν τοῦ κέρδους. Οὕτω παρὰ τὴν αὐξησιν τοῦ ὀλικοῦ κεφαλαίου τὸ μέσον ποσοστὸν τοῦ κέρδους πίπτει (2). Διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν, ἐν χρόνῳ, τὸ κεφάλαιον λαμβάνει μεγαλύτερον τμῆμα ἐκ τοῦ προϊόντος, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς μισθοὺς, ὥστε νὰ δημιουργηῆται ἡ συσσώρευσις κεφαλαίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ αὐτῆς τῆς συσσωρεύσεως κεφαλαίου, ἣτις προεκάλεσε περισσότερο τὴν αὐξησιν τῶν κερδῶν καὶ ὀλιγώτερον τῶν μισθῶν ἐπέρχεται πτώσις ἀμφοτέρων καὶ δὴ ἰδιαιτέρως τῶν μισθῶν μὲ συνέπειαν τὴν λόγῳ εἰσαγωγῆς τῶν μηχανῶν ἐπαύξησιν τῆς δυσχεροῦς θέσεως τῶν ἐργατῶν, ριπτομένων τούτων τελικῶς εἰς τὴν ἐξαθλίωσιν (3). Τὴν δὲ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μηχανῶν δημιουργουμένην μάζαν ἀνέργων ὁ Marx καλεῖ «ἐφεδρικὸν βιομηχανικὸν στρατόν», ὅστις προστίθεται ὡς παράγων εἰς τοὺς ὑπολοίπους παράγοντας συντελείας τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ.

Οὕτω πλὴν τῆς στατικῆς καὶ ἀφρημένης θεωρήσεως τῆς Οἰκονομίας, ὁ Marx, ἀνέπτυξε κυρίως τὴν δυναμικὴν τῆς μορφήν, ἣν καὶ συνέδεσε μὲ τὴν ἱστορικὴν του ἀποκάλυψιν περὶ καταστροφῆς τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ κομμουνιστικοῦ καθεστῶτος.

Τοιαύτη ἡ μακροδυναμικὴ ἀνάλυσις τοῦ Marx, ἣτις κατευθύνεται ὑπὸ τοῦ θεμελιώδους ἱστορικοῦλιστικοῦ του νόμου.

1) Λ. Χουμανίδη : Ὁ ἐργατικὸς μισθὸς ἀπὸ τῶν κλασσικῶν μέχρι σήμερον (Πρόλογος Α. Fanfani), Ἀθῆναι 1957, σελ. 47.

2) K. Marx : Capital, ἀγγλ. μετ., σελ. 256.

3) Ὁ Karl Marx χαρακτηριστικῶς λέγει : «Ὁ σύγχρονος ἐργάτης... ἀντὶ νὰ ἐξυψουῖται μὲ τὴν πρόοδον τῆς βιομηχανίας βυθίζεται ὅλοεν καὶ βαθύτερον κάτω τῶν ὀρίων ὑπάρξεως τῆς τάξεώς του» (K. Marx—F. Engels : Communist Manifesto εἰς Marx—Engels Selected Works, τόμ. I, σελ. 36). Καὶ εἰς τὸ «Κεφάλαιον» πάλιν μᾶς λέγει : «Ἐνὸσω τὸ κεφάλαιον συσσωρεύεται, ἡ θέσις τοῦ ἐργάτου, εἴτε ὁ μισθὸς του εἶναι χαμηλὸς ἢ ὑψηλός, βραίνει ἐπὶ τὰ χεῖρῳ» (K. Marx : Capital, ἀγγλ. μετ., σελ. 708—709). Πάντως κατὰ Marx ἡ ταχεῖα ἀνοδος τῆς παραγωγικότητος τοῦ κεφαλαίου προκαλεῖ αὐξησιν εἰς πλοῦτον, χρειώδη, ἀνάγκας. Τὰ ἀγαθὰ τὰ ὁποῖα λαμβάνει ὁ ἐργάτης, λέγει ὁ Marx, «εἶναι ἀγαθὰ κοινωνικῆς φύσεως» (K. Marx : Capital, σελ. 573 κ. ἐπ.). Ἄλλὰ ὁ ἐπιχειρηματίας προσπαθεῖ νὰ αὐξήσῃ τὸν χρόνον ἐργασίας ἢ νὰ περιορίσῃ τὴν ἀμοιβὴν εἰς τὸ ἐλάχιστον ὄριον συντηρήσεως (ὡς τοῦτο καθορίζεται ἐκ τῶν ὑφισταμένων κοινωνικῶν συνθηκῶν), ἐνῶ ὁ ἐργάτης ἀντίσταται πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν (K. Marx : Capital, σελ. 657—658). Ἡ ἀντίστασις αὕτη τῶν ἐργατῶν ἐλαττοῦται μὲ τὴν πίεσιν τοῦ ἐφεδρικοῦ βιομηχανικοῦ στρατοῦ, ὅστις τείνει νὰ ρίψῃ τοὺς μισθοὺς κάτω τοῦ ἐλαχίστου συντηρήσεως, καὶ αὐξάνει ἀπὸ πλευρᾶς ταξικῆς ἐπαναστάσεως μὲ τὴν ἐκ τῆς ἐξαθλίωσεως ἀπόγνωσίν των. Ὑπὸ τὰς συνθήκας δὲ αὐτὰς οἱ ἐπιχειρηματῆται ἀδυνατοῦν λόγῳ τῆς ἐκ τοῦ μέσου ποσοστοῦ τοῦ κέρδους προκυπτούσης ἀντινομίας νὰ προσφέρουν ἱκανοποιητικὴν ἀμοιβὴν καὶ ἀπασχόλησιν.

6. Ἀξιολόγησις τῆς μαρξιστικῆς σκέψεως

Τὸ ἔργον τοῦ Marx ἐκ τῶν σταθμῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως διέπεται ἀπὸ βαθυτάτην θεωρητικὴν, ἱστορικὴν καὶ κοινωνιολογικὴν ἀνάλυσιν. Ἡ θεωρία του ὁμως τῆς ἀξίας καὶ τῆς ὑπεραξίας ἣτις ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη ἐπὶ τῆς Οἰκονομικῆς ὑπόθεσιν τοῦ Marx καὶ δι' ἧς οὗτος καταδεικνύει τὴν ἀντινομίαν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος εἶναι ὀρθή; Τὰ προϊόντα δὲν ἀνταλλάσσονται διότι εἶνα προϊόντα ἐργασίας ἀλλὰ διότι εἶναι προϊόντα χρησιμότητος ἐκτιμωμένης ὑπὸ κοινωνικῶν ἀτόμων καὶ κόστους καταβαλλομένου πρὸς ἰκανοποίησιν αὐτῆς τῆς χρησιμότητος, ἣτις ζητεῖται πρὸς θεραπείαν ἀναγκῶν. Οὕτω τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας, δηλ. ἀπὸ πλευρᾶς κοινωνικῆς χρησιμότητος, ἣτις προσδιορίζει τὴν ζήτησιν, καὶ ἀπὸ πλευρᾶς, κοινωνικοῦ κόστους τὸ ὁποῖον προσδιορίζει τὴν προσφορὰν. Ἐνῶ διὰ τῆς μαρξιστικῆς περὶ ἀξίας θεωρίας δὲν ἐξηγεῖται διὰ ποῖον λόγον δύο προϊόντα τῆς αὐτῆς ποσότητος ἐργασίας ἔχουν διαφορετικὴν ἀξίαν. Δι' ὃ καὶ διὰ τῆς περὶ ἀξίας θεωρίας τοῦ Marx δὲν ἐξηγεῖται διὰ ποῖον λόγον ἀγαθὰ στεροῦμενα παντελῶς καταβολῆς ἐργασίας εἴτε ἐλαχίστης καταβολῆς ἐργασίας ἔχουν μεγίστην ἀξίαν. Ἐπίσης διὰ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας οὐχὶ μόνον ἐξηγεῖται λαυθασμένως ἡ ἀξία τῶν κατὰ βούλησιν αὐξητῶν ἀγαθῶν ἀλλὰ τελείως ἀφηρημένως τίθεται ἡ ἄποψις διαμορφώσεως τῆς ἀξίας τῶν μὴ κατὰ βούλησιν αὐξητῶν ἀγαθῶν μετὰ τὴν περὶ ἀναγωγῆς τῆς συνθέτου ἐργασίας εἰς ἀπλῆν τοιαύτην. Ἐτέρα παρατήρησις, ἣτις θὰ ἠδύνατο νὰ διατυπωθῆ εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀναγκαίου χρόνου ὅστις εἶναι ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει ἐκτίμησις ὑποκειμενική, ἐφ' ὅσον ἡ τῶν ἀτόμων ἐκτίμησις προσδιορίζει τοῦτον, ὥστε τὸ παραγόμενον ἐμπόρευμα νὰ μὴ εἶναι πρᾶγμα «καθ' ἑαυτὸ» ἀλλὰ πρᾶγμα «δι' ἡμᾶς». Προσέτι διὰ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τῆς ἀξίας δὲν ἐξηγεῖται διὰ ποῖον λόγον ἡ ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότης προσφεύγει εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ Α καὶ οὐχὶ τοῦ Β ἀγαθοῦ ὡς ἐπίσης εἰς τὸν Α καὶ οὐχὶ τὸν Β συνδυασμὸν συντελεστῶν.

Οὕτως ἐφ' ὅσον ἡ περὶ ἀξίας θεωρία τοῦ Marx δὲν εἶναι ὀρθή καταπίπτει καὶ ἡ περὶ ὑπεραξίας θεωρία του.

Βάσει τῶν ἀνωτέρω μόνον ἡ περὶ ὑπερεργασίας θεωρία τοῦ Marx δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ. Αὕτη βεβαίως διὰ μὲν τὰς προηγμένας χώρας, αἵτινες ἔχουν ἰσχυρὸν συνδικαλιστικὸν κίνημα δὲν ἐπαληθεύεται μολονότι ὑφίσταται τάσις τῶν ἐπιχειρηματιῶν διὰ τὴν ἐπίτευξιν ὑπερεργασίας. Τὸ φαινόμενον ὁμως τῆς ὑπερεργασίας συναντᾶται εἰς τὰς καθυστερημένας, οἰκονομικῶς καὶ συνδικαλιστικῶς χώρας.

Ὅσον ἀφορᾷ διὰ τὴν περὶ μέσου ποσοστοῦ κέρδους ἀντίληψιν τοῦ Marx αὕτη εἶναι ἕτερον σκέλος τῶν ὑποθετικῶν του ἀπόψεων ὅπου τοῦ δίδεται ἡ εὐκαιρία νὰ τονίσῃ τὴν σημασίαν τῆς συσσωρεύσεως τοῦ κεφαλαίου καὶ συγχρόνως νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἐξ αἰτίας τοῦ φαινομένου τούτου ἀναπόφευκτον τέλος τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ.

Διὰ τῆς περὶ μέσου ποσοστοῦ τοῦ κέρδους θεωρίας του ὁμως ὁ Marx

ἀπορρίπτει καὶ τὴν περὶ ἀξίας θεωρίαν του διαφωνῶν ὁ ἴδιος εἰς τὴν σχέσιν ἀξίας καὶ τιμῶν (1) οὕτω δέ, ἀποτυγχάνει νὰ συνθέσῃ ἓν ἄρμονικὸν σύνολον σκέψεων μολοντί αἱ θεωρητικά του συλλήψεις εἶναι λίαν βαθυστόχαστοι. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἰς τὴν περὶ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους θεωρίαν του, ὁ Marx ἀναγκάζεται ὡς ἐπιστήμων νὰ ὁμολογήσῃ μίαν ἀλήθειαν ἀνατρέπουσαν τὴν βασικὴν του ὑπόθεσιν, ἥτις τὸν ἐβόηθησεν εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν του. Χάριν ὁμως αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ προσφεύγει καὶ πάλιν εἰς διατυπώσεις, αἵτινες παρ' ὄλον τὸν θαυμάσιον χειρισμὸν του δὲν ἐπιτυγχάνουν νὰ καλύψουν τὰ κενὰ τῆς περὶ ἀξίας καὶ τιμῶν θεωρίας του. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ὑπείσθησεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Marx πολιτικῆ, ὁ λίαν δηκτικὸς καὶ εἰρωνικὸς του τόνος πρὸς πάντα ἀντιφρονούντα ἐδημιούργησε μεταξὺ τῶν οἰκονομολόγων μεγαλειτέραν ἀντίδρασιν εἰς τὸ ἔργον του ἄφ' ὅσον ἐὰν τοῦτο παρέμενε μεταξὺ τῶν αὐστηρῶν πλαισίων τῆς καθαρᾶς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Οὕτω πλείστοι τῶν νέων οἰκονομολόγων ἀποφεύγουν ἐκ προκαταλήψεως νὰ μελετήσουν τὸ ἔργον του ἐνῶ πλείστοι ἄλλοι συγγραφεῖς στεροῦνται ἀντικειμενικῆς ἐπ' αὐτοῦ κρίσεως.

Ἄλλὰ καὶ τὰ γεγονότα τὰ τόσον προφητικῶς διατυμπανισθέντα ἐνίσχυσαν τὴν στάσιν των αὐτῆν. Ἡ περὶ ἐξαθλιώσεως ἄποψις τοῦ Marx δὲν ἐπηλήθευσεν ἐκ τῶν γεγονότων. Καθ' ὄλον τὸν 19ον αἰῶνα καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα μας τόσον τὰ κέρδη ὅσον καὶ οἱ μισθοὶ συνεχῶς ἀνέρχονται διὰ νὰ ἀποδειχθῇ τὸ ἀβάσιμον τοῦ ἐξελικτικοῦ σχήματος τοῦ Marx.

Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ὑπεστήριξα (2) ἡ μεταβολὴ τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ ὀφείλεται ὀλιγώτερον εἰς λόγους οἰκονομικῆς λειτουργίας καὶ περισσότερον εἰς θεσμολογικοὺς κ.ἄ. Αἱ περὶ δικαίας κοινωνίας ἰδέαι καὶ θεσμοὶ ἐπηρέασαν τὸ κεφαλαιοκρατικὸν σύστημα, οὕτως ὥστε, σὺν τῷ χρόνῳ, νὰ ἀποβάλλῃ τοῦτο τὴν ἄκραν ἀτομιστικὴν του μορφήν μεταβαλλόμενον εἰς καθεστῶς συνδυασμοῦ ἐλευθέρου ἀτομικοῦ πνεύματος καὶ δημοκρατικῆς κοινωνικῆς ἐξουσίας.

Ὁ καπιταλισμὸς μετεβλήθη, τὸ δὲ Κράτος μὲ ἀμοιβὴν τὸν φόρον προσετέθη εἰς τοὺς συντελεστὰς τῆς παραγωγῆς ὡς ρυθμιστὴς τῆς παραγωγῆς τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος (3). Προσέτι ἡ συσσώρευσις τοῦ κεφαλαίου ἀντὶ νὰ εἶναι αἰτία ἀντινομίας αὕτη προσφέρει δυνατότητας ἐκμεταλλεύσεως νέων πηγῶν πλοῦτου καὶ ἀναπτύξεως εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας, ἐνῶ ἡ συγκέντρωσις τῶν ἐπιχειρήσεων βαδίζει παραλλήλως μὲ τὴν ἐναρμόνισιν τῶν εἰσοδημάτων, τὴν συνύπαρξιν τῶν μεσαίων βιομηχανιῶν καὶ τῶν ἀγροτικῶν μέσων ἰδιοκτησιῶν (4). Ἄλλὰ καὶ ἡ παντοδυναμία τοῦ κεφαλαίου περιωρίσθη

1) Α. Δ. Σίδερι : Ἄξια - Τιμαί, Ἀθήναι 1953, σελ. 155 κ. ἑπ.

2) Λ. Χουμανίδη : Ἐπιχειρηματικὸν κέρδος, ἀβεβαιότης, κόστος ἐξαρτήσεως εἰς «Σπουδαί» (Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς), τεύχος 6ον, τόμ. ΙΓ'. Πειραιεὺς 1963, σελ. 15.

3) Λ. Χουμανίδη : Κράτος, φόρος, κόστος ἐξαρτήσεως «Σπουδαί», τεύχος 3, τόμ. ΙΔ', Πειραιεὺς 1964.

4) Ἡ Rosa Luxemburg εἰς τὸ ἔργον της «Μεταρρύθμισις ἢ ἐπανάστασις ; » προσπαθεῖ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς ἀναθεωρητικὰς ἐπὶ τοῦ μαρξισμοῦ ἀπόψεις τοῦ Bernstein ὑποστηρίζουσα ὅτι ὑφίσταται τάσις ἐκπρολεταριασμοῦ τῶν μέσων ἐπιχειρήσεων. Νεώτεροι σο-

δεδομένου ότι με την πλειοψηφία της ή εργατική τάξις επέτυχε πολιτική ισχύ και αναγνώρισιν τοῦ μισθοῦ ὡς ἀμοιβήν της καὶ οὐχὶ ὡς ἀμοιβήν τῆς ἐργασίας της (1).

Πάντως παρ' ὅλας τὰς ἀτελείας τῆς μαρξιστικῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ τὸ ἀβάσιμον τῶν ἐν αὐτῇ συμπερασμάτων ὑπῆρξεν εἰς τῶν σταθμῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως, ἡ δὲ ἐν τῇ Οἰκονομικῇ χρησιμοποιομένη ὑπὸ τοῦ Marx μέθοδος προώθησε θετικῶς τὴν ἐπιστήμην, καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς δύο βασικὰ κατευθύνσεις.

α) Διότι ἔστρεψε τὴν προσοχὴν τῶν οἰκονομολόγων πρὸς τὴν μακροοικονομικὴν καὶ ἐξελικτικὴν θεώρησιν τῆς Οἰκονομίας.

Τόσον ὁ Keynes (2) ὅσον καὶ ὁ Schumpeter (3) προέβησαν ἔστω καὶ ἀπὸ διαφορετικῆς σκοπιᾶς εἰς μακροδυναμικὰς θεωρήσεις. Θὰ ἡδυνάμεθα ἐπίσης νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ὁ Marx προσέφερε μεγάλην ὑπηρεσίαν καὶ εἰς ἓνα τομέα, τὸν ὅποιον ἰδιαιτέρως καλλιεργεῖ ἡ σύγχρονος οἰκονομικὴ σκέψις τὸν τῆς οἰκονομικῆς ὀριμότητος (maturity) καὶ τῆς οἰκονομικῆς αὐξήσεως (growth) (4).

β) Διότι ὁ Marx ἔστρεψεν ἐπίσης τὴν προσοχὴν τῶν οἰκονομολόγων κατὰ τὴν οἰκονομικοθεωρητικὴν ἔρευναν καὶ εἰς τὸν κοινωνιολογικὸν καὶ ἱστορικὸν παράγοντα.

Διὰ τῆς ἱστορικοῦλιστικῆς του ἀντιλήψεως ἐπὶ τῆς ἱστορίας κατέδειξε τὴν σημασίαν τῆς μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἐξαρτήσεως καὶ ἐμμέσως ἐνέπνευσε τοὺς ἀντιμαρξιστοὺς οἰκονομολόγους διὰ τὴν σύλληψιν ὀρθολογικῆς οἰκονομικῆς τάξεως πρὸς ἐλάττωσιν τοῦ βαθμοῦ ἐξαρτήσεως καὶ ρυθμίσεως τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας βάσει πολιτικῆς ἐπὶ τοῦ τόκου, τοῦ φόρου καὶ τῆς ἀπασχολήσεως. Πάντως, ἡ ἱστορικοῦλιστικὴ του μέθοδος ὡς καὶ ἀλλαχοῦ (5)

σιαλισταὶ συγγραφεῖς (Laundry, De Man κ.ἄ) ὑπεστήριξαν οὐχὶ μόνον τὴν μὴ ἐκπρολετάρισιν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀστικοποίησιν αὐτῶν τούτων τῶν ἐργατῶν.

1) Λ. Χουμανίδη : Ὁ ἐργατικὸς μισθός, σελ. 135 κ. ἐπ.

2) Ὁ Keynes ἔρευνᾷ τὰς δυνάμεις, αἰτινες προσδιορίζουν καὶ εἰς χρόνον (à la longue), τὴν ὀριακὴν ἀποδοτικότητα τοῦ κεφαλαίου, ἐνῶ ὁ Marx τὰς ἱστορικὰς δυνάμεις αἰτινες προσδιορίζουν τὸ ποσοστὸν τοῦ κέρδους συμφωνούντων ἀμφοτέρων εἰς τὴν κρίσιν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας. (Περὶ τούτων ἴδε καὶ εἰς L. R. Klein : The Keynesian Revolution, London 1950, σελ. 130-134).

3) Ὁ Schumpeter ἐξηγεῖ τὴν ἀπὸ πλευρᾶς τῶν ἐφευρετικῶν καὶ προσωπικῶν ἱκανότητων τοῦ ἐπιχειρηματίου τὴν διὰ τοῦ «οἰκονομικοῦ ρεύματος» συσσώρευσιν κεφαλαίου μετὰ τὴν κατὰ χρόνον πτώσιν τῶν κερδῶν λόγω τῆς τραστοποιήσεως καὶ κρατικοποιήσεως τῶν οἰκονομικῶν μονάδων ὡς ἐπίσης καὶ ἕνεκα τῆς ἐκτοπίσεως τοῦ ἐπιχειρηματίου ὑπὸ τοῦ οἰκονομικοῦ ἡγέτου τῶν οἰκονομικῶν μονάδων ὥστε νὰ ἔχωμεν τὴν κατὰ χρόνον δημιουργικὴν κατάρρευσιν τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ (ἴδε εἰς K. Μπανταλούκα : Ἡ τύχη τῆς κεφαλαιοκρατίας κατὰ Marx καὶ Schumpeter, Ἀθῆναι 1952 καὶ εἰς τὴν μελέτην μου «Ἐπιχειρηματικὸν κέρδος, ἀβεβαιότης, κόστος ἐξαρτήσεως», ἐνθ' ἀνωτ.).

4) W. Rostow : The Stages of Economic Growth. A Non Communist Manifesto, Cambridge 1960.

5) Λ. Χουμανίδη : Οἰκονομικὴ ἱστορία καὶ μέθοδος (ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐταιρείαν Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν) εἰς «Ἀρχεῖον» Δ. Καλιτσουνάκι, Ἀθῆναι 1963.

ὑπεστήριξα δὲν εἶναι ὀρθή. Ὁ οικονομικὸς παράγων δὲν εἶναι καὶ ὁ προσδιορίζων τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, μολονότι ὁ οικονομικὸς παράγων εἶναι εἰς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων παραγόντων τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξεως.

Πλέγμα παραγόντων διέπει τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, ἥτις δὲν εἶναι μηχανιστική, διότι αὕτη ἐμφανίζει διαφόρους καὶ ποικίλας συναρτήσεις καὶ με ἐκβάσεις ἀντιθέτους ἀπὸ τὴν ἀναμενομένην συμφῶνως πρὸς τὴν ἱστορικοῦλιστικήν διάγνωσιν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ θεωρία τῆς πάλης τῶν τάξεων κατὰ τὸν Marx, ἥτις ἐκπηγάζει ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐμπορεύματος, ὡς προϊόντος ἐργασίας, περικλείοντος ἀντιφατικὰς παραγωγικὰς σχέσεις, δὲν εἶναι ὀρθή. Τοῦτο δὲ διότι ἡ σύγκρουσις συμφερόντων ἀφορᾷ καὶ μεταξύ παραγωγῶν καὶ καταναλωτῶν, μεγαλεμπόρων καὶ μικρεμπόρων, κεφαλαιούχων καὶ ἐπιχειρηματιῶν κλπ. Τὰ κοινωνικὰ ταῦτα στρώματα, καὶ οὐχὶ αἱ κοινωνικαὶ τάξεις, δεδομένου ὅτι ὁ δημοκρατικὸς τρόπος ζωῆς μετεμόρφωσε τὴν κοινωνικὴν ὑφὴν τῶν κοινωνικῶν ομάδων, εὐρίσκονται εἰς ἐξάρτησιν μεταξύ των. Ἡ ἐξάρτησις δὲ αὕτη βεβαίως προξενεῖ κόστος ἐξαρτήσεως εἰς τὰς μεταξύ των οικονομικὰς σχέσεις. Αἱ διαφοροὶ ὅμως αὗται ἐξαρτήσεις ἐναρμονίζονται ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Κράτους, τὸ ὁποῖον ἀμειβόμενον διὰ τοῦ φόρου συνεργεῖ εἰς τὸ ἔργον τῆς παραγωγῆς κοινωνικοῦ προϊόντος καὶ ἐπιτυγχάνει συνεργασίαν μεταξύ τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων.

Προσέτι ἡ ἱστορικοῦλιστικὴ ἀντίληψις τῆς ἱστορίας οὐχὶ μόνον εἶναι ἐκτὸς τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος ἀλλὰ καὶ δὲν προσφέρει ἰδεολογίαν ἱκανοποιητικὴν διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἱστορίαν του ὑποτάσσωσιν αἰτιοκρατικῶς τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὕλην.

Ἡ ἱστορικοῦλιστικὴ ἀντίληψις τοῦ Marx συγκρούεται με ἐκείνην τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς γενεσιουργοῦ δυνάμεως τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως. Διότι τὸ πνεῦμα ἐκπληρώνει τὸν προορισμὸν του ἀνυψῶνων τὴν ζωὴν μέσῳ τῆς φθαρτῆς ὕλης τὴν ὁποῖαν ὑποτάσσει. Εἶναι δὲ τοιαύτη ἡ ἰσχὺς τοῦ πνεύματος ὥστε τόσον ὁ Marx ὅσον καὶ ὁ Engels νὰ ἀναγκασθοῦν ἔστω καὶ κεκαλυμμένως νὰ τὴν ἀναγνωρίσουν (1).

Ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου εἶναι μία συνεχῆς ἔλλογος προσπάθεια τῶν ἀνθρώπων πρὸς ὑπερνίκησιν διαφόρων ἀντιστάσεων, αἵτινες ἐμποδίζουν τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐφαρμογὴν ὀρθολογικῆς τάξεως. Αἱ ἀντιστάσεις (2) αὗται *φυσικαὶ* καὶ *ἀνθρώπινοι* κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ἐπιδρῶν ἀσυνειδήτως ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἀπὸ τῆς ἄλλης ὅμως πλευρᾶς οἱ ἄνθρωποι, κατευθυνόμενοι ὑπὸ τοῦ Λόγου, θέτουν σκοποὺς συνειδητῶς καὶ χρησιμοποιοῦν μέσα καὶ μεθόδους πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν διαφόρων ἀντιστάσεων ἐφ' ὧν τελικῶς ἐπιβάλλεται ἡ βούλησίς των διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον τῆς ἀενάως καὶ συνεχῶς ἐξελισσομένης Οἰκονομίας.

1) Εἰς τὸ προαναφερθὲν ἔργον τοῦ F. Engels: «Ὁ Λουδοβίκος Φόϋερμαχ καὶ τὸ τέλος τῆς κλασσικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» καὶ διὰ τὰς περιφήμους «θέσεις» του ὁ Marx διακηρύσσει ὅτι ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει δημιουργὸς τῶν παραγωγικῶν μέσων εἶναι τὸ πνεῦμα. «Ὁ παιδαγωγός, λέγει, παιδαγωγεῖται καὶ αὐτός».

2) Ἐπὶ τῆς θεωρίας ταύτης περὶ «ἀντιστάσεων» ἴδ. εἰς A. Fanfani: *Introduzione allo Studio della Storia Economica*, Milano 1960, ἐκδ. 3η.